

**IQTIDORLI TALABALAR,
MAGISTRANTLAR, TAYANCH
DOKTORANTLAR VA DOKTORANTLARNING
“TAFAKKUR VA TALQIN”**

**MAVZUSIDAGI
RESPUBLIKA MIQYOSIDAGI
ILMIY-AMALIY ANJUMAN**

TO'PLAMI

BUXORO DAVLAT UNIVERSITETI

Buxoro - 2024

**O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASI OLIY TA‘LIM, FAN VA
INNOVATSIYALAR VAZIRLIGI**

BUXORO DAVLAT UNIVERSITETI

MAGISTRATURA BO‘LIMI

**IQTIDORLI TALABALAR, MAGISTRANTLAR,
TAYANCH DOKTORANTLAR VA
DOKTORANTLARNING**

TAFAKKUR VA TALQIN
mavzusida

*respublika miqyosidagi ilmiy-amaliy
anjumanto‘plami*

9. Jo'raboyev O. "Mumtoz adabiyotda mug'ayniynoma" .T.2016
10. Vohidov R, Eshonqulov H. "O'zbek mumtoz adabiyoti tarixi". T.2006

ISIRIQ FITONIMI VA UNING MILLIY MADANIYATIMIZDAGI O'RNI

M.J.Sharipova,

BuxDU, filologiya fakulteti o'qituvchisi,
f.f.f.d. (PhD) behruz.lux.stal.@93gmail.com

D.Y.Qobilova,

BuxDU, magistranti,

q.v.qobilova@buxdu.uz

Annotatsiya. mazkur maqolada isiriq fitonimi ishtirok etgan maqollar tadqiq obyekti sifatida olingan. Maqollarda ishtirok etgan isiriq leksemasining milliy madaniyatimizda tutgan o'rni, ahamiyat darajasi o'rganilgan. Mahmud Koshg'ariyning "Devonu lug'otit turk" asarida keltirishicha, isiriq ich qabilasi tilida ilruk; qozoqlarda "adiraspan"; Onado'li turklari tilida esa "yuzarlik" kabi nomlar bilan atalgan. Maqolani yozish jarayonida kuzatish, tavsiflash, semantik va qiyoslash metodlaridan foydalanilgan.

Kalit so'zlar: *lingvokulturalogiya, isiriq, fitonim, sema, kulturema.*

Annotation. *In this article, proverbs involving the phytonym of incense are taken as the object of research. The role and importance of the lexeme of incense in our national culture was studied. According to Mahmud Koshgari in his work "Devonu Lugotit Turk", Ilruk is the language of the Isiriq tribe; "adiraspan" in Kazakh; In the language of Anatolian Turks, it was called by names such as "yuzarlik". In the process of writing the article, observation, description, semantic and comparison methods were used.*

Keywords: *linguoculturalology, isiriq, phytonym, sema, kulturema.*

Insoniyat yaratilgandan buyon hayvonot va nabotot olami bilan hamohanglikda kun kechirib keladi. Jamiyatning yashab qolishi va takomilga erishuvi uchun, albatta, o'simliklar dunyosi ham muhim ahamiyatga egaligi bilan ajralib turadi. O'simliklar insonlar uchun nafaqat kiyim-bosh, ozuqa, turar-joy uchun xomashyo va

oladi. Isiriq iingvokulturemasi naqidagi ma'lumotlar qadimgan turli maboiarda, shuningdek, xalq og'zaki ijodi namunalarida: xalq dostonlari, qo'shiq va maqollarda uchraydi. Xususan, **"Isiriqdan jin qochar, yuduruqdan – jinni"** maqoli ham bevosita

861

milliy urf-odatlarimiz ramzi sifatida isiriqning turli marosimlarda ins-u jinlarni haydash, ko'z tegishidan himoya qilish maqsadida qo'llanib kelinayotganligini ko'ramiz. Maqol izohi bilan tanishadigan bo'lsak: "(yuduruq – mushtum) – zo'ravon kishi ma'nosida, varianti: *"Isiriq, isman deydilar, Siz-u bizga deydilar, Eshikdan kelgan baloga, Qalqon isiriq, deydilar"* (Isiriq solganda shunday der edilar). O'tmishda "jin" deganda juda kichik, hatto ko'zga ko'rinmaydigan narsalarni (ehtimol, turli kasalliklarni keltirib chiqaruvchi, hozirgi tushunchamizdagi mikroblar va bakteriyalarni) nazarda tutganlar. "Jindek", "Jin ko'cha", "Jin chiroq" va h.k. so'zlari ham shundan kelib chiqqan. Etnograf G.P. Snesarevning yozishicha: "Odatda "jin" deganda, xuddi chivinga o'xshab, o'ziga yoqdiganda yerlarda gala-gala bo'lib, gujgon o'ynovchi qandaydir juda kichik hajmdagi narsalarni tasavvur etadilar". Biolog olimlardan Q. Hojimatov, O'Pratovning "Muqaddas o'simliklar bormi?" degan kitobida bu xususida shunday yozadilar: "Isiriq, – 40-60 santimetrgacha bo'y cho'zib o'sadigan ko'p yillik o'simlik. O'zbekistonning cho'l va adir zonalarida juda keng tarqalgan... Xalq tabobatida isiriqdan tayyorlangan suyuqlik bilan qichima, bod va teri kasalliklari davolangan... Isiriqning foydali xususiyatlarini bilmagan kishilar unga ilohiy tus berganlar. Chunonchi, ularning aytishicha, uyda isiriq tutatilsa, u barcha jin va alvostilarni haydab chiqarar va insonning ming bir dardiga davo bo'lar emish. Shu sababli isiriq bolalarga qizamiq chiqqanda, yangi farzand ko'rilganda va ba'zan *o'g'il to'yi, mavlud* kabi marosimlarda, *ko'chiriq* qilishda tutatilgan. Bundan tashqari, isiriq ko'ztikan bilan birgalikda shaxsiy uylarga va ekin ekilgan maydonlarga ularni "ko'zdan" saqlash uchun osib qo'yilar, kinna solishda kulga qo'shib ishlatilgan. Vaholanki, isiriqda hech qanday ilohiy sir yo'q. Undagi hamma sir shundaki, u yondirilganda isiriqdan ajraladigan tutun dezinfeksiya qilish xususiyatiga ega. Chindan ham isiriq tutuni havoni turlicha zararli mikroblardan tozalaydi va o'ziga xos yoqimli isi bilan qo'lansa hidlarni yo'qotadi". Shuningdek, milliy marosimlarimizda ham isiriqning o'rni bugungi kungacha bo'lakchadir. Masalan, o'zbek xalqida to'y jarayoni bilan bog'liq yuzdan oshiq marosim va urf-odatlar mavjud. Shundan: "Bet ochar" marosimida kavvoni kelinni kuvov tomon qarindoshlari hamda do'ni-do'shnilar

*Kunday kelin kelibdi,
Kelingiz og'a-inilar,
Kelin betin ochadi,
Ko'rmanani berganlar,
Tanga-tilla sochadi.*

862

Shundan keyin *isiriqqa* tuz, qalampir qo'shib tutadilar va *isiriqni* kelinning atrofidan aylantirib: "Baniyati shifosini bersin, senday kelinning insof – topig'ini bersin", – deyiladi. Yoki "*Isiriq soldi*" marosimida – nikoh to'yi kuni kuyov bilan uning jo'ralariga, kelinga, kelinni tushirib kelgan qudalarga "yomon ko'zdan saqlasin, bad nazardan hazar" deb *isiriq* tutatish odati mavjud bo'lib, bu odat Qashqadaryo viloyatida "*dudqamov*" deb ataladi. Chunki kelinni tushirib kelgan quda ayollar chimildiq tutiladigan uyga kirib kelishganida ularning ko'zlari achishadigan darajada *isiriq* tutatilar ekan". Buxoro viloyatida uylanuvchi yigit qiznikiga borib kelgandan keyin unga *isiriq* tutatib, ustidan qand, pista, bodom sochilsa, yoshlarga ko'z tegmas va kelgusidagi hayotlari shirin bo'ladi, degan udum mavjud. Shu bilan birgalikda, hayotning davomiyligi timsoli bo'lgan chaqoloqlarni beshikka belash marosimi ham *isiriqsiz* o'tkazilmaydi, deyarli barcha o'zbek viloyat va tumanlarida go'dakni beshikka bog'lash jarayonida *isiriq* tutadilar. Masalan, "Surxon vohasida bolani beshikka belash marosimida hovlida o't yoqiladi va kayvoni yoki qushnoch momo beshikni ko'tarib olov ustidan uch marta o'tkazib oladi. Bu udum "beshikni tozalash" yoki "beshikni xaloslash" deb atalgan. Beshikni uyga olib kirayotganda esa, bola yotgan xona hamda beshikka ziyon-zahmatlar yetmasin, degan maqsadda ham **isiriq** tutatilgan. Momolardan biri: "Xesh, darvesh, so'zanada tesh, ispand, chilband, bo'zband tumor bo'lsin! – deb ko'z-suqlardan saqlash maqsadida chaqaloq xonasiga bir tutam **isiriqni** osib qo'ygan".

Isiriqning yuqorida sanalgan xususiyatlaridan tashqari, xalq tabobatida ham qadimdan shifobaxsh o'simlik sifatida foydalanib kelinganligini Ibn Sino, Beruniy va Mahmud Koshg'ariyning asarlari tasdiqlaydi. Xususan, Ibn Sinoning "Tib qonunlari" asarida *isiriq* – *harmal* deb ham nomlanadi va "...Discuridusning aytishicha, agar *isiriqni* asal, sharob, kaklik yoki tovuqning o'ti va bodiyon suvi bilan ezib ishlatilsa,

О'ша экан, шундай келгани. 1) "...Isiriq – isiriq bolalarning bog'iga toshadigan yaralarni yoki ko'z tegishidan bolalarni davolanganda aytiladigan so'z; (isiriqni) tutatiladi va bolaning yuziga tutunini "isiriq-isiriq" ("ey jin, es-hushini yo'qot") deb tutiladi." Yoki 2) "...Ilruk – isiriq; ich qabilasi tilida shunday aytiladi".Qozoqlar

863

“*adiraspan*”, Onado'li turklari esa “*yuzarlik*” deb ishlatadigan “isiriq” so'zi va u bog'liq an'analar bugungi kunda ko'proq o'zbeklarda uchraydi. O'g'uz turklari “isiriq” tutatish bilan bog'liq irim-sirimlarni deyarli unutmagan bo'lsalar, o'zbeklar, xoh yirik shaharlarda yashasin, xoh chekka qishloqlarda – bu an'anani “Devon”da qanday keltirilgan bo'lsa, shu ko'rinishda qo'llab keladilar.

Xulosa o'rnida shuni aytish mumkinki, milliy madaniyatimizning ko'zgusi bo'lgan xalq maqollarida keltirilgan birgina isiriq fitonimi tashiydigan mazmun millatimiz naqadar boy tarix va urf-odatlariga egaligini yana bir karra isbotlaydi. Keyingi tadqiqotlarda ham bu kabi madaniy birliklar – lingvokulturemalarni elat hayoti bilan bog'liqligini o'rganish, tahlil qilish millat turmush tarzi, urf-odati, kechinmalari, orzu-istaklari, qo'rquvlaridan darak beruvchi vosita sifatida ulkan ahamiyatga egaligi ko'rsatiladi, degan umiddamiz.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Шомақсудов Ш., Шораҳмедов Ш. Маънолар махзани (ўзбек мақолларининг изоҳли луғати). – Тошкент: Ўзбекистон миллий энциклопедияси Давлат илмий нашриёти, 2001. – Б. – 448.
2. Mirzayev T., Turdimov Sh. O'zbek folklori (Darslik). – Toshkent, 2020. – B. – 67.
3. Маматқул ЖЎРАЕВ, Латифа ХУДОЙҚУЛОВА, МАРОСИМНОМА (ўзбек халқининг урф-одат ва маросимлари ҳақида қисқача маълумотнома). – Тошкент: Алишер Навоий номидаги Ўзбекистон Миллий кутубхонаси нашриёти, 2008. – Б. – 172.
4. Абу Али ибн Сино. Тиб конунлари. 1-жилд – Т, 1993. – Б. – 152.
5. Девони лугатит-турк (Туркий сузлар девони) / М.Кошгарий. – Тошкент: Гафур Гулом номидаги нашриет-матбаа ижодий уйи, 2017. – Б. –488.
6. <https://avitsenna.uz/isiriq-mojizasi/>
7. <https://oyina.uz/uz/article/1510>

G.L.Imamova M.Kilicheva	<i>UNRAVELING THE POSTMODERN TAPESTRY: JEAN RHYS'S "I USED TO LIVE HERE ONCE" AND ITS MULTIFACETED POSTMODERNIST ELEMENTS.....</i> 850
S.O.Hojjiyeva	<i>ANVAR OBIDJONNING "DAHSHATLI MESHPOLVON" QISSA-DOSTONIDA FOLKLOR STILIZATSIYASI.....</i> 853
I.B.Murotova	<i>MUMTOZ ADABIYOTDA MAKTUB JANRI.....</i> 856
M.J.Sharipova D.Y.Qobilova	<i>ISIRIQ FITONIMI VA UNING MILLIY MADANIYATIMIZDAGI O'RNI.....</i> 861
R.A.Jalolova Sh.Sh.Sattorova	<i>HUMILIATION, SUFFERING, LOYALTY, AND DEMAND ARE THE MAIN IDEAS IN "JANE EYRE".....</i> 864
M.Y.Saidova H.Sh.Kosimova	<i>ЗНАЧЕНИЕ ОПИСАНИЯ ВЗГЛЯДА В ХУДОЖЕСТВЕННОЙ ЛИТЕРАТУРЕ.....</i> 866
D.I.Khodjaeva I.R.Khametov	<i>LORD BYRON AND THE IMAGE OF THE REBEL HERO IN ROMANTIC LITERATURE.....</i> 868
M.R.Hakimova	<i>MIRMUHSIN HIKOYALARIDA ONA OBRAZI.....</i> 872
M.Kh.Niyazova, N.M.Subxonova	<i>DANIEL DEFONING ROBINZON KRUZO ASARIDA MEHNATNING INSONGA TA'SIRI.....</i> 875
Kh.B.Bozorova	<i>JEYN OSTIN ASARLARIDA GENDER TENGLIKNING IFODALANISHIDAGI O'XSHASHLIK VA TAFOVUTLAR.....</i> 878
S.F.Muzaffarova	<i>GULXANIYNING "ZARBULMASAL" ASARI VA UNING NASHRLARI XUSUSIDA.....</i> 882
Z.A.Amirqulova	<i>BOLALAR ADABIYOTIDA O'YIN FOLKLORINING O'ZIGA XOS JIHATLARI.....</i> 886